
СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

УДК 330.3 / 339.9 / 378

В. І. САЦІК,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри політичної економії
ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”,
науковий співробітник Інституту вищої освіти КНЕУ

КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Розглянуто визначальні детермінанти становлення конкурентоспроможних університетів у глобальному освітньо-науковому просторі. Проаналізовано міжнародний досвід і національні стратегії підвищення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів. Здійснено типологізацію країн за рівнем державної підтримки вищої школи з використанням методів багатовимірного статистичного аналізу, визначено місце України в отриманій кластерній ієрархії. Запропоновано стратегічні напрями державної політики формування висококонкурентних університетів в Україні.

Ключові слова: конкурентоспроможний університет, фактори міжнародної конкурентоспроможності університетів, державна підтримка вищої школи, національна система вищої освіти України.

V. I. SATSYK,
Cand. of Econ. Sci.,
Assoc. Prof. of the Chair of Political Economy at
V. Hetman Kyiv National Economic University,
Sci. Researcher, Institute of Higher Education, KNEU

KEY FACTORS OF THE ESTABLISHMENT OF COMPETITIVE UNIVERSITIES

The article examines the crucial determinants of the establishment of competitive universities in the global educational scientific field. The international experience and national strategies to increase competitiveness of higher schools are analyzed. Using methods of multivariate statistical analysis, the typology of countries by the level of state's support of higher schools has been determined, and the position of Ukraine in the cluster hierarchy has been identified. Strategic directions of the public policy on the establishment of highly competitive universities in Ukraine have been proposed.

Key words: competitive university, factors of universities' international competitiveness, state's support of higher education, national system of higher education in Ukraine.

Сучасний етап еволюції світового господарства характеризується радикальними соціально-економічними трансформаціями та переходом країн – ключових інноваторів до економіки знань. Її основними атрибутами стають інтернаціоналізація освітньої та наукової діяльності, технологічні зрушення у сфері освіти і науки, диверсифікація механізмів фінансування досліджень, які здійснюються

університетами *, загострення конкурентної боротьби між ними. Водночас у результаті посилення взаємозалежності національних економік виникає потреба у новому поколінні високоосвічених людей, які можуть ефективно вирішувати актуальні проблеми людства і брати активну участь у міжнародному суспільному житті. У цьому зв'язку пріоритетом сучасної державної політики у багатьох країнах світу є розробка та реалізація ефективних загальнонаціональних стратегій розвитку університетів на засадах, які дозволяють їм інтегруватись у глобальну систему знань, забезпечувати найвищі освітні стандарти та результати наукових досліджень і тим самим досягати високого конкурентного статусу.

Мета статті – на основі теоретико-методологічних і економетричних досліджень визначити ключові фактори міжнародної конкурентоспроможності університетів, конкурентні позиції національної системи вищої освіти і стратегічні напрями державної підтримки становлення конкурентоспроможних університетських закладів в Україні.

Міжнародна конкурентоспроможність університетів пов'язана передусім з такими факторами, як:

- талановиті дослідники, викладачі та студенти, широка ресурсна база й ефективна система управління університетським закладом, у тому числі академічна свобода та автономія університету (їх виділяли Дж. Салмі, Дж. Ломбарді, С. Вегес та ін.);
- проривні наукові дослідження, інтеграція дослідницької компоненти у навчальну діяльність студентів (Ф. Альтбах, С. Маргінсон, Л. Армстронг та ін.);
- високорозвинута система державної підтримки університетів, фінансування державою наукових досліджень та інвестування коштів у розбудову університетської інфраструктури (А. Тейк, Х. Хорта);
- продуктивна співпраця з бізнесом, іншими організаціями та випускниками (Б. Кларк) (табл. 1).

Таблиця 1

Фактори міжнародної конкурентоспроможності університетів *

Автор	Фактори
А. Тейк [1, с. 7]	Забезпечення “дослідницької конкурентоспроможності університетів” шляхом залучення державних фондів (грантів) на дослідження, інвестування коштів у розбудову університетської інфраструктури (бібліотеки та інформаційні системи, сучасні комп'ютерні мережі тощо)
Дж. Ломбарді [2, с. 7–8; 3, с. 4–6]	Досягнення високого рівня “внутрішньої академічної якості” університетів шляхом розбудови ефективної системи управління та залучення найкращих професорів, дослідників і талановитих студентів
Л. Армстронг [4]	Тісний зв'язок наукових досліджень і викладання, інституціональна досконалість університетського закладу, ефективна система управління організаційними змінами та розбудова сучасної системи дистанційного навчання студентів
Ф. Альтбах [5]	Здійснення проривних досліджень, залучення першокласних професорів, достатність ресурсів і сприятливі умови праці для дослідників та викладачів, академічна свобода закладу, прозора та ефективна система управління університетом, наявність найкращого за світовими стандартами обладнання, лабораторій, бібліотек

* Під категорією “університети” розуміємо вищі навчальні заклади, яким в Україні відповідають ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

С. Маргінсон [6]	Високопродуктивна діяльність у сфері досліджень і залучення університетами талановитих студентів
Б. Кларк [7, с. 5]	Ефективна система управління університетом, диверсифікація сфер його діяльності та ресурсної бази, продуктивна співпраця з бізнесом, іншими організаціями, випускниками, стимулювання наукових досліджень (фактори, покликані сприяти становленню “інтегрованої підприємницької культури” університетського закладу в напрямі розбудови новітньої моделі “підприємницького університету”)
Дж. Салмі [8, с. 9]	“Концентрація талантів” (здатність університету залучати талановитих студентів, викладачів, дослідників), “достатність ресурсів” (державного фінансування, приватного капіталу, плати за навчання, дослідницьких грантів) і “ефективне управління” університетським закладом (сприяння на законодавчому рівні інституціональній самостійності ВНЗ, його автономія та академічна свобода, наявність сильної команди менеджерів, стратегічного мислення та культури лідерства)
Х. Хорта [9]	Належність університетів до групи країн з домінуючими у світі освітньо-науковими системами, наявність у їхньому розпорядженні достатнього обсягу ресурсів та кращої міжнародної репутації порівняно з іншими закладами, набутий досвід успішної міжнародної діяльності у сфері освіти і науки, підтримуюча роль держави щодо залучення іноземних професорів і студентів

* Складено автором на основі огляду літературних джерел.

Таким чином, конкурентоспроможний університет – це ВНЗ, спроможний займати та утримувати стійкі позиції на певних сегментах світового ринку освітніх послуг і продуктів інтелектуальної діяльності завдяки ефективній реалізації науково-педагогічного потенціалу, розвинутій інноваційній системі та достатності фінансових ресурсів, які забезпечують високу якість навчання і досліджень. Із середини ХХ ст. поширюється філософія синергійного поєднання освіти і науки, що віддзеркалено в синтезі, взаємопроникненні понять “конкурентоспроможний університет”, “університет світового класу” і “глобальний університет”. Лідируючі позиції в сучасних освітніх системах і світових академічних рейтингах займають університети з високим рівнем “дослідницької конкурентоспроможності” [1, с. 7]. Діяльність таких інституцій набуває мультинаціонального, глобального масштабу.

На особливу увагу заслуговує систематизація національних стратегій становлення конкурентоспроможних університетів, здійснена відомим австралійським експертом у сфері вищої освіти С. Маргінсоном [10]. Дослідник аргументує, що в сучасних умовах глобалізації в різних країнах світу практикуються три основні моделі стратегій розбудови університетів світового класу.

Стратегія “вшир” (breadth-strategy) (від якісної масової вищої освіти – до створення університетів світового класу) передбачає досягнення країною найвищих стандартів вищої школи у сфері навчання та викладання, розширення загального доступу населення до високоякісних освітніх послуг, нарощування дослідницького потенціалу університетів, поступове еволюційне виокремлення університетських закладів, здатних конкурувати на глобальному ринку. Дана стратегія застосовується переважно в країнах Західної Європи.

Стратегія “вглиб” (depth-strategy) (від піонерних досліджень у проривних сферах знань — до створення університетів світового класу) полягає в розбудові (за активної участі й фінансової підтримки держави) університетів світового класу на базі невеликої кількості існуючих університетських закладів, спроможних здійснювати вагомі наукові дослідження. Ця стратегія застосовувалася країнами Східної Азії протягом II половини ХХ ст. (Пекінський університет та Університет Цінхуа, Токійський університет і Університет Кіото, Національний Тайванський університет, Сеульський університет та ін.). Нині цю модель намагаються застосовувати в Саудівській Аравії, Бразилії тощо.

Комбінована стратегія “вищ” та “вглиб” (breadth-depth-strategy) є певним поєднанням двох попередніх стратегій і сьогодні застосовується, наприклад, у США та Китаї і набуває поширення у деяких країнах Західної Європи.

С. Маргінсон доводить, що деякого оптимального, або “золотого”, шляху, тобто найкращої стратегії розбудови університетів світового класу не існує і не може існувати в принципі, оскільки кожна країна вирізняється своїм економічним потенціалом, наявними ресурсами, культурними і ментальними цінностями. У будь-якому разі університетам з країн, що розвиваються, дослідник рекомендує одночасно займатися передовими науковими дослідженнями і постійно вдосконалювати якість освітніх послуг. Як приклад успішних трансформацій подібного роду наводяться сучасні китайські та японські університетські заклади, які за декілька десятиліть змогли розбудувати власний дослідницький потенціал, просунулись у світових академічних рейтингах. У цьому їм не завадили звинувачення з боку європейських та американських колег щодо нераціональності таких дій і стратегій за умов відносно низьких на той час стандартів вищої школи.

Значущість фактора підтримуючої ролі держави для становлення конкурентоспроможних університетів засвідчив ряд історичних фактів. Так, саме за фінансової підтримки Пруського уряду ще у 1809 р. В. Гумбольдт у Берліні заснував новий державний вищий навчальний заклад, який став прототипом сучасного дослідницького ВНЗ [11]. Працювати у Гумбольдтівському університеті вважалося престижним для будь-якого професора, адже цей заклад вирізнявся найвищими стандартами у сфері навчання й досліджень, а його діяльність уже тоді ґрунтувалася на принципах академічної свободи та автономії. Згодом за таким взірцем стали розбудовуватися й інші європейські, американські та японські університети.

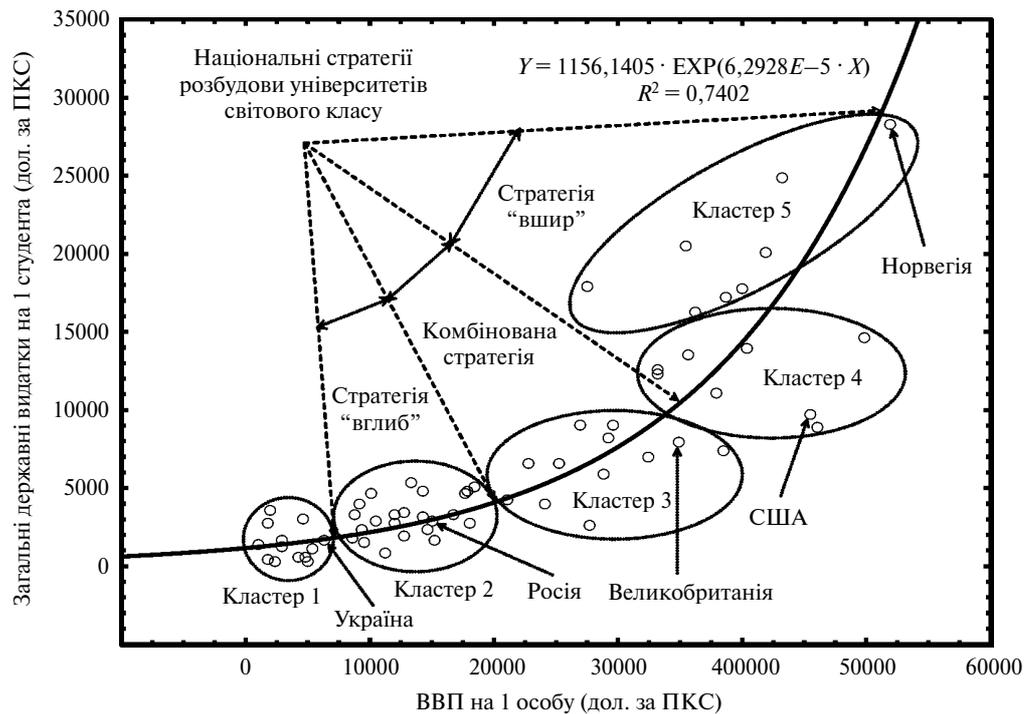
Перші дослідницькі (квазідослідницькі) університети у США завдячують своєю появою так званому Закону Моррілла від 1862 р., згідно з яким земельні наділи передавались у розпорядження штатів за умови, що кошти від продажу земель будуть використані на створення університетських коледжів (а згодом — університетів) для викладання та вивчення сільськогосподарських і технічних наук [12]. Розробники закону очікували, що університетські професори здійснюватимуть наукові дослідження за своєю спеціалізацією, а їхні результати — застосовуватимуть у сільському господарстві регіону. Американські університети змогли істотно наростити свій потенціал протягом ХХ ст., головним чином завдяки своїм видатним дослідженням під час Першої та Другої світових воєн, які переважно призначалися для системи національної оборони США і щедро фінансувалися федеральним урядом.

Назвемо основні підйоми державної підтримки американського університетського сектору в післявоєнний період. У 1950—1970 рр. — програми пріоритет-

ного розвитку технічних, соціальних та гуманітарних наук, які фінансувалися Національним науковим фондом, рядом федеральних агентств і відомств на конкурсній основі (зокрема, за схемами наукових грантів підтримки видатних учених). З 1970-х років було запроваджено стимули для укладання угод про співпрацю у сфері досліджень між промисловими підприємствами і ВНЗ, зокрема, у 1978 р. Національний науковий фонд США розпочав першу пілотну програму заохочення такої співпраці. З прийняттям у 1980 р. спеціального Закону Бея-Доула юридичні права на результати університетських досліджень, фінансовані з федерального бюджету, передавалися безпосередньо університетам, що дало їм можливість укладати дослідницькі контракти з приватними фірмами з відповідним розподілом прав інтелектуальної власності. Таким чином, завдяки активній державній підтримці американських університетів останні змогли стати світовими лідерами, або “золотим стандартом” (Ф. Альтбах) в університетській сфері [13, с. 15]. Загальновідомо, що сьогодні у цих закладах здійснюється більшість доленосних наукових відкриттів, автори яких часто здобувають Нобелівські премії та публікують результати фундаментальних і прикладних досліджень у найавторитетніших світових журналах.

Особливої актуальності у ході розробки стратегії підвищення конкурентоспроможності університетів набуває обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти з урахуванням наявних економічних ресурсів держави та міжнародного досвіду розбудови університетів світового класу. З цією метою за допомогою алгоритмів багатовимірного статистичного аналізу (кластерного моделювання) на основі матеріалів міжнародної статистики [14; 15] було класифіковано групи країн, схожих між собою за рівнем державної підтримки вищої школи та рівнем економічного розвитку. Як вихідну було взято вибірку зіставних між собою даних по 64 країнах світу, зокрема, показників державних витрат на вищу освіту в розрахунку на 1 студента (для 5 та 6 ступенів вищої освіти, згідно з Міжнародною стандартною класифікацією освіти) і ВВП на 1 особу в дол. за ПКС станом на 2009 р. За базовий алгоритм кластеризації обрано метод Уорда (Ward-method), згідно з яким процедура ієрархічного формування кластерів (приблизно однакових розмірів у формі гіперсфер) передбачає врахування критерію мінімального приросту внутрішньогрупової суми квадратів відхилень значень показників при кожному наступному етапі консолідації об'єктів у групі. З метою полегшення складних розрахунків використано статистичний програмний продукт Statistica 7.0.

У ході кластерного моделювання було отримано ієрархічну сукупність, з якої виокремлено 5 відносно однорідних груп країн. Виділені кластери представлено графічно у двовимірній системі координат “Загальні державні витрати на 1 студента – ВВП на 1 особу”. На основі оцінки кореляційного поля апроксимовано взаємозв'язок цих показників експоненціальною залежністю (рис.). Результати кластерного аналізу, відповідно, були доповнені: середніми оцінками якості вищої освіти (за базову розглянуто методика ранжування країн за рівнем глобальної конкурентоспроможності, яка розроблена Всесвітнім економічним форумом), зокрема, використано результати міжнародного порівняння країн за якістю вищої освіти (п'ятий “стовп” глобальної конкурентоспроможності “Вища освіта і практична підготовка”, компонента 5В “Якість освіти”) [16]; даними щодо наявності університетів країн, які входять до кластерів, в авторитетному рейтингу “Академічний рейтинг університетів світу” (Academic Ranking of World Universities), відомому також як Шанхайський рейтинг університетів [17] (табл. 2).

Міжнародна диспозиція країн за величиною державних видатків на вищу освіту (у розрахунку на 1 студента) та рівнем економічного розвитку (ВВП на 1 особу) (у 2009 р.)

Складено автором за результатами економетричного моделювання

Таблиця 2

Типологізація країн за рівнем державної підтримки вищої освіти *

Кластери	ВВП на 1 особу (дол. за ПКС у 2009 р.) (середній показник)	Загальні державні видатки на 1 студента (дол. за ПКС) (середній показник)	Кількість університетів у Шанхайському рейтингу ТОП-500	Оцінка якості вищої освіти (ВЕФ **), середнє умовне рейтингове місце ***
<i>Кластер 1 (14 країн)</i> В'єтнам, Вірменія, Грузія, Індонезія, Киргизстан, Мадагаскар, Малі, Марокко, Молдова, Парагвай, Сенегал, Таджикистан, Україна , Чад	3246,41	1469,86	Відсутні	103
<i>Кластер 2 (23 країни)</i> Азербайджан, Аргентина, Беларусь, Болгарія, Бразилія, Естонія, Казахстан, Колумбія, Латвія, Литва, Малайзія, Мексика, Панама, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Таїланд, Туніс, Угорщина, Хорватія, Чилі, Ямайка	13083,62	3233,35	19	67

<i>Кластер 3 (12 країн)</i> Австралія, Великобританія, Ізраїль, Іспанія, Італія, Мальта, Нова Зеландія, Південна Корея, Португалія, Словаччина, Чехія, Японія	28367,05	6575,08	134	34
<i>Кластер 4 (8 країн)</i> Бельгія, Ірландія, Ісландія, ОАЕ, Сінгапур, США, Фінляндія, Франція	40152,52	12136,63	187	15
<i>Кластер 5 (7 країн)</i> Австрія, Гонконг, Данія, Нідерланди, Норвегія, Швейцарія, Швеція	39292,91	20408,50	46	9

* Складено автором за результатами економетричного моделювання.

** Всесвітній економічний форум.

*** Чим менше значення, тим краще.

За результатами економетричних досліджень було встановлено сильний позитивний кореляційний зв'язок нелінійного типу між рівнем державного фінансування вищої освіти в розрахунку на 1 студента (Y) та рівнем економічного розвитку країн за показником ВВП на 1 особу (X), якому відповідає значення коефіцієнта детермінації $R^2 (Y/X)$ 0,74. Виходячи з цього зроблено висновок, що в системі державної підтримки становлення конкурентоспроможних університетів її первинним елементом є економічні можливості держави, які визначаються обсягом і динамікою ВВП. Водночас саме нарощування питомих державних видатків на вищу освіту спроможне каталізувати економічне зростання країн, на що вказує оцінка $R^2 (X/Y)$ апроксимації взаємозв'язку цих величин лінійною залежністю на рівні 0,71. У цілому обидва показники – державні видатки на вищу освіту в розрахунку на 1 студента і ВВП на 1 особу – є ключовими індикаторами спроможності національних систем вищої освіти забезпечувати свою високу якість і просування університетів у світових академічних рейтингах. Але знайдений статистичний зв'язок не проявляє себе, якщо оперувати державними витратами на вищу освіту у процентах від ВВП, що свідчить про відносну обмеженість даного показника в частині оцінки конкурентного потенціалу вищої школи.

Кластерний розподіл країн також дав можливість виокремити їхні групи з найконкурентнішими системами вищої освіти, за які було визначено третій, четвертий і п'ятий кластери. Найбільша кількість університетів світового класу сконцентрована у третьому та четвертому кластерах (відповідно, 134 і 187 закладів), тоді як найвищий рівень якості вищої освіти відповідає четвертому і п'ятому (відповідно, 15-те і 9-те умовні рейтингові місця). Таку диспозицію можна пояснити, виходячи із систематизації національних стратегій розбудови університетів світового класу, розробленої С. Маргінсоном [10], про яку вже було сказано. У багатьох країнах Західної Європи, де завдяки потужному економічному потенціалу та поширеним соціальним традиціям уряди повною мірою забезпечують фінансування університетського сектору, вищим пріоритетом державної

політики є розширення доступу населення до високоякісних освітніх послуг (стратегія “вшир”), аніж форсоване просування державою своїх університетів до світових академічних рейтингів, як це передбачає стратегія “вглиб”. Остання сьогодні практикується переважно в країнах другого кластера, який включає національні економіки, що динамічно розвиваються. Наявні у них економічні ресурси ще недостатні для фінансування університетського сектору на рівні західноєвропейських стандартів, тому основні зусилля урядів щодо розбудови університетів світового класу концентруються на фінансовій підтримці обмеженої кількості ВНЗ, які мають найбільший конкурентний потенціал. У свою чергу, комбіновані стратегії “вшир” та “вглиб” застосовують у високорозвинутих державах третього і четвертого кластерів, які мають сильний економічний фундамент та ефективно розбудовують національні інноваційні системи, а також потужний приватний університетський сектор. Країни першого кластера в Шанхайському рейтингу університетів відсутні, їхні конкурентні позиції за якісними параметрами вищої школи є найнижчими. У цілому, за інших рівних умов, простежується закономірність: чим більше університетських закладів представлено в міжнародних академічних рейтингах університетів, тим якіснішою є національна система вищої освіти. З огляду на це дедалі більшої ваги в академічних та урядових колах набувають дискусії про розробку та реалізацію ефективних стратегій розвитку конкурентоспроможних університетів.

Показовим щодо розробки і реалізації стратегії підвищення конкурентоспроможності університетів є досвід окремих країн, які входять до другого (Росія, Казахстан) і третього (Південна Корея) кластерів. Як свідчать результати проведеного огляду відповідних державних документів, основними стратегічними цілями в даних програмах (наказах, розпорядженнях) слугують: становлення університетів світового класу; збільшення державних витрат на дослідження; підвищення міжнародної публікаційної активності дослідників; активізація академічного обміну між країнами; інтенсифікація науково-технологічного трансферу між університетським сектором і промисловістю; міжнародна акредитація ВНЗ тощо (табл. 3). Для досягнення задекларованих цілей уряди країн удосконалюють законодавство, розробляють відповідні механізми та інструменти їх забезпечення, імплементують ті чи інші завдання в загальнонаціональні плани заходів щодо розвитку провідних університетів. Обов'язковим елементом при цьому є додаткове цільове фінансування університетських видатків з державного бюджету, обсяги яких фіксуються в офіційних документах, а використання чітко регламентується.

Так, бюджет південнокорейської Програми БК 21 (Brain Korea 21) [18], розрахований на 1999–2012 рр., становив понад 3,3 млрд. дол. Кошти направлялися на фінансову підтримку наукових проектів магістерського, докторського і постдокторського рівнів і в порядку конкурсного відбору перерозподілялися між найкращими дослідницькими командами університетів. Цілі Програми були досягнуті – сьогодні в Шанхайському рейтингу університетів присутні 10 університетів з Південної Кореї, і країна суттєво просунулася за показниками міжнародної публікаційної активності. У 2008 р. державою було введено в дію ще один проект – “Університет світового класу” (World Class University Project), спря-

Таблиця 3

Національні стратегії підвищення конкурентоспроможності університетів

Країни	Офіційні державні документи	Стратегічні цілі та цільові індикатори	Механізми та інструменти реалізації
Південна Корея	Програма BK 21 (Brain Korea 21). (Національна програма становлення дослідницьких університетів світового класу на період 1999–2012 рр.)	Становлення дослідницьких університетів світового класу – 10 закладів до 2012 р. Входження країни до переліку десяти країн – світових лідерів за індексом цитування наукових праць (Science Citation Index). Входження країни до переліку десяти країн – світових лідерів за величиною трансферу знанневих ресурсів між університетами та промисловістю	Створення національної мережі дослідницьких університетських команд, які об'єднують найталановитіших учених. Розбудова дослідницької інфраструктури університетів. Посилення співпраці між університетським сектором та бізнесом, розвиток регіональних інноваційних кластерів за участі університетів
Російська Федерація	Наказ Президента Росії “Щодо заходів з реалізації державної політики у сфері освіти і науки” (від 07.05.2012). Розпорядження Уряду РФ “Про затвердження плану заходів щодо розвитку та підвищення конкурентоспроможності провідних університетів Росії серед світових науково-освітніх центрів” (від 29.10.2012 № 2006-р)	Входження до 2020 р. не менше 5 російських університетів до першої сотні провідних світових університетів згідно зі світовим рейтингом університетських закладів. Підвищення до 2015 р. внутрішніх витрат на дослідження і розробки до 1,77% ВВП зі збільшення частки освітніх закладів вищої професійної освіти в таких витратах до 11,4%. Збільшення до 2015 р. частки публікацій російських дослідників у загальній кількості публікацій у світових наукових журналах, які індексуються в базі даних “Мережа науки” (“Web of Science”), до 2,44%	Проведення незалежної оцінки університетів та конкурсного відбору університетів, яким передбачається надання цільової державної підтримки. Формування організаційно-економічної та фінансової моделі університетів-учасників з урахуванням завдань підвищення міжнародної конкурентоспроможності, а також розробка дорожніх карт щодо їх просування у світових рейтингах університетів (через оновлення управлінських команд провідних університетів, залучення молодих професорів, керівників лабораторій, розробку і впровадження спільних освітніх програм із зарубіжними та російськими університетами, виконання проектів НДДКР спільно з російськими та міжнародними високотехнологічними компаніями)

Закінчення таблиці 3

Казахстан	Державна програма розвитку освіти Республіки Казахстан на 2011–2020 роки (від 07.12.2010 № 1118)	<p>Кількість ВНЗ Казахстану, відзначених у рейтингу найкращих світових університетів, – не менше 2 закладів до 2020 р.</p> <p>Активізація міжнародного академічного обміну між університетами.</p> <p>Частка ВНЗ, що пройшли незалежну національну спеціалізовану акредитацію за міжнародними стандартами – 30% до 2020 р.</p> <p>Частка професорсько-викладацького складу ВНЗ і науковців, які мають публікації в наукових журналах з імпаکت-фактором протягом останніх 5 років – 5% до 2020 р.</p>	<p>Стимулювання праці педагогічних працівників, забезпечення автономії ВНЗ, інтеграція освіти і науки шляхом передавання окремих науково-дослідних інститутів до складу провідних дослідницьких університетів з правом юридичної самостійності, навчання студентів за кордоном не менше одного академічного періоду за весь час навчання, розробка спільних освітніх програм і кооперація з провідними зарубіжними ВНЗ та науковими центрами, інвестування державних коштів у розбудову створеного у 2010 р. за західними стандартами університету “Назарбаєв університет”</p>
-----------	--	--	--

мований на надання університетам державної фінансової підтримки для залучення видатних дослідників і викладачів з усього світу та формування за їхньої участі новітніх навчальних програм. Вартість тільки першої стадії проекту (до 2012 р.) становила більш як 700 млн. дол. [19]. Ряд подібних стратегічних ініціатив у сфері державної підтримки університетських закладів також розроблено у Російській Федерації та Казахстані. Усі вони передбачають пріоритетне фінансове забезпечення державою провідних ВНЗ та враховують успішний міжнародний досвід розбудови університетів світового класу.

Особливої актуальності проблема становлення конкурентоспроможних університетів набуває в Україні, де ресурсне забезпечення та фінансові можливості ВНЗ є ще недостатніми для їх ефективної конкурентної боротьби на міжнародних ринках. У цьому контексті важливо оцінити сучасний стан, конкурентні переваги та слабкі сторони вітчизняного університетського сектору, існуючі перепони на шляху підвищення його міжнародної конкурентоспроможності і на цій основі визначити стратегічні напрями державної підтримки становлення висококонкурентних університетів.

Хоча за роки незалежності в Україні суттєво зросла кількість установ, які пропонують освітні послуги, проте велика кількість не завжди означає високу якість. Відповідно до наявних експертних оцінок, загальна ситуація в системі вищої освіти країни характеризується такими проблемними факторами: кількість випускників ВНЗ не відповідає потребам економіки; система освіти не розвиває важливі для конкурентоспроможності країни вміння та навички у студентів; кошти, які виділяються на освіту, витрачаються неефективно; навчальним закладам не вистачає фінансової та академічної автономії; у державі

слабка система управління і контролю якості освіти тощо [20, с. 29–32]. Відповідні міжнародні порівняння лише підтверджують наведені аргументи.

За результатами економетричного моделювання (див. рис., табл. 2) було ідентифіковано місце України в отриманій кластерній ієрархії – перший кластер, якому відповідають найгірші середні показники державної підтримки вищої школи, її якості та наявності університетів у міжнародних академічних рейтингах. Так, попри те, що, станом на 2009 р., державні видатки на вищу освіту для ступенів освіти 5 і 6 за МСКО (Міжнародною стандартною класифікацією освіти) в Україні становили 2,4% ВВП (у Румунії – 1,1%, Данії – 1,6%, Канаді – 1,5%), а показник питомого державного фінансування українського університетського сектору (вищої освіти ступеня 5А) було оцінено у 2,3% ВВП, що значно вище відповідних показників для країн Центрально-Східної Європи і навіть багатьох високорозвинутих держав [14; 21], такий їх високий рівень зумовлений виключно незначною величиною ВВП в абсолютному вираженні. Натомість відповідні загальні державні видатки на 1 студента в Україні у 2009 р. становили 1758 дол. за ПКС – безпрецедентно низький показник порівняно з іншими країнами світу (у Росії – 2889, Чехії – 6650, США – 9817, Швеції – 16321, Норвегії – 28311 дол. за ПКС). Очевидно, що за таких умов розбудувати навчальну та наукову діяльність українських ВНЗ за стандартами університетів світового класу, принаймні за короткий проміжок часу, практично неможливо.

Жодний університетський заклад України не представлений у Шанхайському рейтингу університетів. В іншому авторитетному академічному рейтингу “Таймс” (The Times Higher Education World University Rankings) вітчизняні ВНЗ також відсутні. І лише три українських ВНЗ (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Донецький національний університет, НТУУ “Київський політехнічний інститут”) потрапили до рейтингу “QS World University Rankings”, але на позиції нижче ТОП-500. Наведені показники та оцінки вказують на невисокий рівень міжнародної конкурентоспроможності національної системи вищої освіти, в основному через істотні фінансові обмеження, з якими стикаються вітчизняні університети.

Водночас багато міжнародних організацій та експертів відзначають істотний потенціал розвитку української вищої школи. Україна належить до світових лідерів за показником частки населення віком від 25 років, яке має вищу (третинну) освіту. За даними ЮНЕСКО, значення цього індикатора поширення вищої освіти становить 38%, у тому числі серед чоловіків – 35,8%, жінок – 39,7%. На загальноєвропейському рівні наша держава в цій сфері поступається лише Росії (рівень поширення вищої освіти становить 54,8%), а на глобальному – США (38,6%), Ізраїлю (42,4%) та Канаді (43,9%) [14]. Нині в середньому кожен сьомий представник української молоді (віком 17–22 років) навчається у ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Показовим є не тільки рівень охоплення українського населення університетською освітою, але і його значна позитивна динаміка за останнє десятиліття [22].

Високу оцінку національна система вищої освіти України дістала у відомому рейтингуванні країн, що укладається провідною світовою мережею дослідницьких університетів Юніверсітас 21 [23]. На основі міжнародного бенчмаркінгу систем ресурсного забезпечення вищої школи, її результативності, міжнародної співпраці, а також державної політики та регулювання в освітній сфері (складові рейтингового оцінювання) Україні було надано 25-те місце серед 48 країн. Про значний конкурентний потенціал вітчизняної університетської освіти та науки

також вказується у висновках експертів Всесвітнього економічного форуму. Зокрема, у міжнародному рейтингу країн за рівнем глобальної конкурентоспроможності у 2012–2013 рр. Україна посідає 47-му позицію з-поміж 144 країн за суб-індексом “Вища освіта та професійна підготовка” (Росія – 52) [24]. За “рівнем охоплення населення вищою освітою” нашій державі було надано 10-те рейтингове місце, а за якістю “математичної та наукової освіти” – 34-те.

Водночас попри те, що в Україні є істотні передумови для розвитку вищої освіти світового рівня, існує цілий ряд чинників, які цьому перешкоджають. Насамперед, це відсутність цілісної державної стратегії формування висококонкурентних університетів та ефективної програми дій у даному напрямі. Проведений аналіз положень окремих державних документів України [25; 26], які визначають цілі та завдання розвитку вітчизняної вищої освіти на найближче десятиліття, дозволяє зробити певні висновки. По-перше, відсутній стратегічний пріоритет становлення університетів світового класу. По-друге, багато названих цілей і завдань модернізації вищої школи мають декларативний характер, не підкріплені відповідними і чітко заданими індикаторами їхнього поточного та очікуваного стану (в тому числі в частині збільшення обсягів державного фінансування університетської освіти і науки). По-третє, пропонувані механізми та інструменти реалізації стратегічних цілей модернізації вищої школи є обмеженими (значною мірою через моральну застарілість чинного законодавства в освітній сфері, дефіцит державних фінансових ресурсів, низький рівень соціальних стандартів в академічному середовищі тощо). На нашу думку, необхідною умовою виходу України з такого кризового стану є розробка та реалізація ефективної стратегії підвищення конкурентоспроможності вітчизняних університетів.

Виходячи з результатів кластерного моделювання, стратегію і тактику державної політики у сфері освіти та науки доцільно розробляти, взявши за ключовий пріоритет держави в середньостроковому періоді (3–5 років) перехід національної системи вищої освіти до складу другого кластера, у довгостроковому – до третього (5–10 років) та четвертого (10–20 років) кластерів (за інших рівних умов) (див. рис.). Для забезпечення таких трансформацій український уряд має консолідувати весь політичний, економічний та інтелектуальний ресурс країни, розробити та імплементувати ефективну програму та план заходів щодо підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних університетських закладів. Як ключові стратегічні напрями державної підтримки становлення в Україні висококонкурентних університетів світового рівня пропонуємо такі:

- розбудова на базі невеликої кількості існуючих українських університетів (наприклад, п’ять провідних ВНЗ у загальновизнаному національному рейтингу) конкурентоспроможних на міжнародному рівні університетських закладів (шляхом цільового інвестування державних коштів у нарощування їхнього конкурентного потенціалу, організацію освітньої та дослідницької діяльності за стандартами глобальних університетів);

- стимулювання міжнародної публікаційної активності університетських дослідників в іноземних наукових журналах, які індексуються в міжнародних наукометричних базах даних, передусім “Scopus” та “Web of Science” (через надання державою цільових індивідуальних і колективних грантів на публікацію результатів наукових досліджень у провідних світових журналах з високим рівнем цитування);

- стимулювання міжнародного академічного обміну та залучення найкращих дослідників і викладачів з-за кордону (шляхом надання університетам на

конкурсній основі цільової фінансової підтримки для організації та розбудови перспективних програм міжнародного обміну студентів, запрошення відомих іноземних професорів до організації новітніх навчальних програм і дослідницьких проектів);

– концентрація державних фінансових ресурсів у провідних ВНЗ дослідницького типу, сприяння їх прискореному інтегруванню у глобальну інноваційну систему, в тому числі шляхом надання їм реальної академічної та фінансової автономії;

– створення сприятливих умов для інтенсифікації науково-технологічного обміну (трансферу знань) між університетами та бізнесом (через пільгове оподаткування або звільнення від нього коштів, які надаються національними та міжнародними організаціями, ВНЗ і приватними інвесторами українським університетам чи індивідуальним дослідникам на виконання дослідницьких проектів; полегшення умов для створення і розвитку на базі провідних університетських закладів наукових парків, зон технологічного розвитку, а також науково-технічних центрів загальнодержавного значення);

– формування прозорої системи заохочення і мотивації наукової, педагогічної та інноваційної діяльності університетів, розвиток соціальної інфраструктури вищої школи в Україні, спрямованих на реальне забезпечення високих соціальних стандартів науково-педагогічним працівникам, підвищення їх статусу та престижу педагогічної й наукової діяльності.

Отже, проведені дослідження засвідчили, що університет стає конкурентоспроможним у тому разі, коли перетинаються можливості для залучення талановитих викладачів і студентів, наявні значні фінансові ресурси, а також використовується ефективна модель управління. За обмеженості ресурсної бази для становлення висококонкурентних університетських закладів критично важливою є активна державна підтримка за різними функціональними напрямками, як через забезпечення належного конкурентного середовища на ринку послуг вищої освіти, так і шляхом прямого інвестування коштів у розбудову освітнього і дослідницького потенціалу ВНЗ. Національна система вищої освіти України має значний потенціал для свого розвитку, більш продуктивне використання якого за відповідної фінансової та інституціональної підтримки держави може стати фундаментом для становлення в нашій країні конкурентоспроможних університетів світового рівня.

Список використаної літератури

1. *Teich A.H.* Research Competitiveness and National Science Policy / Strategies for Competitiveness in Academic Research ; [Hauger J.S. & McEnaney C. eds.]. – Washington, DC : American Association for the Advancement of Science, 2000.

2. *Lombardi J., Graig D., Capaldi E., Gater D., Mendonca S.* Quality Engines: The American Research University Prototype / Quality Engines: The Competitive Context for Research Universities. – The Center for Measuring University Performance, An Annual Report from The Lombardi Program on Measuring University Performance. – July, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mup.asu.edu/research2001.pdf>.

3. *Lombardi J., Graig D., Capaldi E., Gater D., Mendonca S.* University Organization, Governance, and Competitiveness / The Top American Research Universities. – The Center for Measuring University Performance, An Annual Report from The Lombardi

Program on Measuring University Performance. — August, 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mup.asu.edu/research2002.pdf>.

4. *Armstrong L.* A New Game in Town: Competitive Higher Education / Digital Academe: the New Media and Institutions of Higher Education and Learning ; [Dutton W.H. & Loader B.D. eds.]. — New York : Routledge, 2002.

5. *Altbach P.G.* The costs and benefits of world-class universities // Academe. — 2004. — Vol. 90. — № 1. — P. 20–23.

6. *Marginson S.* Dynamics of National and Global Competition in Higher Education // Higher Education. — 2006. — Vol. 52. — № 1. — P. 1–39.

7. *Clark B.R.* Creating entrepreneurial universities. Organizational pathways of transformation. — Oxford : Pergamon & Elsevier Science, 1998.

8. *Салми Дж.* Создание университетов мирового класса ; [пер. с англ.]. — М. : Издательство “Весь Мир”, 2009. — 132 с.

9. *Horta H.* Global and national prominent universities: internationalization, competitiveness and the role of the State // Higher Education. — 2009. — Vol. 58. — № 3. — P. 387–405.

10. *Marginson S.* Emerging countries need world-class universities // University World News. — № 214. — 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20120320114704953&query=marginson>.

11. *Atkinson R.C.* Research Universities: Core of the US Science and Technology System. — Berkeley : Center for Studies in Higher Education, 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.escholarship.org/uc/item/5df0w4t0>.

12. *Dupree H.A.* Science in the Federal Government. — Cambridge, MA : Harvard Univ. Press, 1957.

13. *Altbach P.G.* The Past, Present, and Future of the Research University / The road to academic excellence: the making of world-class research universities ; [P.G. Altbach & J. Salmi eds.]. — Washington, DC : The World Bank, 2011.

14. Global Education Digest 2011. Comparing Education Statistics Across the World. — Montreal : UNESCO Institute for Statistics, 2011.

15. World Economic Outlook Database. — October, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/weodata/index.aspx>.

16. The Global Competitiveness Index 2012-2013 data platform [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.weforum.org/issues/competitiveness-0/gci2012-data-platform>.

17. Academic Ranking of World Universities 2012. Analysis by countries [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.shanghairanking.com/index.html>.

18. Major Policies to Enhance the Competitive Strength of Korean Higher Education. — February, 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://english.mest.go.kr/enMain.do>.

19. Korea: Top universities get state research funds // University World News. — 2008. — № 56. — December 7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20081205085703464>.

20. Навстречу економічному росту и процвітанию : отчет о конкурентоспособности регионов України 2011. — Фонд “Ефективне управління” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.feg.org.ua/ru/cms/projects/studying_Ukraine_competitiveness.

21. Національні рахунки освіти України у 2008–2010 роках : стат. бюл. – К. : Держстат України, 2012. – 67 с.
22. World Bank Education Statistics Database EdStats [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/education/edstats>.
23. U21 Rankings of National Higher Education Systems 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.universitas21.com>.
24. The Global Competitiveness Report 2012-2013 / World Economic Forum, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013>.
25. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
26. Положення про дослідницький університет (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 163) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/163-2010-%D0%BF>.

References

1. Teich A.H. Research Competitiveness and National Science Policy, in: Strategies for Competitiveness in Academic Research, edited by J.S. Hauger and C. McEnaney. Washington, DC, Amer. Assoc. for Adv. of Sci., 2000.
2. Lombardi J., Graig D., Capaldi E., Gater D., Mendonca S. Quality Engines: The American Research University Prototype, in: Quality Engines: The Competitive Context for Research Universities. An Annual Report from The Lombardi Program on Measuring University Performance. The Center for Measuring University Performance, July, 2001, available at: <http://mup.asu.edu/research2001.pdf>.
3. Lombardi J., Graig D., Capaldi E., Gater D., Mendonca S. University Organization, Governance, and Competitiveness, in: The Top American Research Universities. An Annual Report from The Lombardi Program on Measuring University Performance. The Center for Measuring University Performance, August, 2002, available at: <http://mup.asu.edu/research2002.pdf>.
4. Armstrong L. A New Game in Town: Competitive Higher Education, in: Digital Academe: the New Media and Institutions of Higher Education and Learning, edited by W.H. Dutton and B.D. Loader. New York, Routledge, 2002.
5. Altbach P.G. The costs and benefits of world-class universities. *Academe*, 2004, Vol. 90, No. 1, pp. 20–23.
6. Marginson S. Dynamics of National and Global Competition in Higher Education. *Higher Education*, 2006, Vol. 52, No. 1, pp. 1–39.
7. Clark B.R. Creating entrepreneurial universities. Organizational pathways of transformation. Oxford, Pergamon & Elsevier Sci., 1998.
8. Salmi J. *Sozdanie Universitetov Mirovogo Klassa* [The Challenge of Establishing World-Class Universities]. Moscow, Ves' Mir, 2009 [in Russian].
9. Horta H. Global and national prominent universities: internationalization, competitiveness and the role of the state. *Higher Education*, 2009, Vol. 58, No. 3, pp. 387–405.
10. Marginson S. Emerging countries need world-class universities. *University World News*, 2012, No. 214, available at: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20120320114704953&query=marginsn>.

11. Atkinson R.C. Research Universities: Core of the US Science and Technology System. Berkeley, Center for Studies in Higher Education, 2007, available at: <http://www.escholarship.org/uc/item/5df0w4t0>.
12. Dupree H.A. Science in the Federal Government. Cambridge, MA, Harvard Univ. Press, 1957.
13. Altbach P.G. The Past, Present, and Future of the Research University, in: The road to academic excellence: the making of world-class research universities, edited by P.G. Altbach and J. Salmi. Washington, DC, The World Bank, 2011.
14. Global Education Digest 2011. Comparing Education Statistics Across the World. Montreal, UNESCO Inst. for Statistics, 2011.
15. World Economic Outlook Database. October, 2012, available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/weodata/index.aspx>.
16. The Global Competitiveness Index 2012-2013, available at: <http://www.weforum.org/issues/competitiveness-0/gci2012-data-platform>.
17. Academic Ranking of World Universities 2012. Analysis by Countries, available at: <http://www.shanghairanking.com/index.html>.
18. Major Policies to Enhance the Competitive Strength of Korean Higher Education. February, 2009, available at: <http://english.mest.go.kr/enMain.do>.
19. Korea: Top universities get state research funds. *University World News*, 2008, No. 56, December 7, available at: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20081205085703464>.
20. *Navstrechu Ekonomicheskomu Rostu i Prosvetaniyu : Otchet o konkurentosposobnosti regionov Ukrainy 2011* [Toward the Economic Growth and Prosperity, Report on the competitiveness of Ukraine's regions in 2011]. Fund “Efficient Management”, available at: http://www.feg.org.ua/ru/cms/projects/studying_Ukraine_competitiveness [in Russian].
21. *Natsional'ni Rakhunky Osvity Ukrainy u 2008–2010 Rokakh* [National Accounts of Ukraine's Education in 2008–2010]. Kyiv, Derzhstat Ukrainy, 2012 [in Ukrainian].
22. World Bank Education Statistics Database EdStats, available at: <http://www.worldbank.org/education/edstats>.
23. U21 Rankings of National Higher Education Systems 2012, available at: <http://www.universitas21.com>.
24. The Global Competitiveness Report 2012-2013, World Economic Forum, 2013, available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013>.
25. *Natsional'na Strategiya Rozvytku Osvity v Ukraini na 2012–2021 Roky* [National Strategy of Development of the Education in Ukraine in 2012–2021], available at: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf> [in Ukrainian].
26. *Polozhennya pro Doslidnyts'kyi Universytet (zatverdzhene postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 lyutogo 2010 r. No. 163)* [Position on a Research University (approved by the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine on February 17, 2010, No. 163)], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/163-2010-%D0%BF> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13 грудня 2012 р.